

Balkanistic

ВФ **zum '20** **БАЛКАНИСТИЧЕН** **ФОРУМ 2**

НАУЧНОТО ПОЗНАНИЕ -
АВТОНОМИЯ, ЗАВИСИМОСТ, СЪПРОТИВА

SCIENTIFIC KNOWLEDGE –
AUTONOMY, DEPENDENCE, RESISTANCE

**НАУЧНОТО ПОЗНАНИЕ – АВТОНОМИЯ,
ЗАВИСИМОСТ, СЪПРОТИВА**

Съставител: Кристина Попова

**SCIENTIFIC KNOWLEDGE – AUTONOMY,
DEPENDENCE, RESISTANCE**

Editor: Kristina Popova

Маринела Параскова Младенова

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Marinela Paraskova Mladenova

South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad

[marinela_pv@abv.bg]

Първата Азербайджанска република и нейните европейски студенти. Истории на завръщането им¹

Abstract: *The assumption in the historiography of the Soviet period implies that the Soviet power established in Azerbaijan played a major role in the modernization and further development of the country. Within the last three decades, when many new studies, memories, copies of documents, and data from previous secret archives have been published, a different history has emerged. The decisions related to the development of the secondary and tertiary education in Azerbaijan, voted by the Parliament of the Democratic Republic, clearly reveal the vision of the then politicians for rapid changes and modernization of society that were possible mainly through education. The first Azerbaijani politicians connected their country's modernization with Europe, where they sent its future elite to study. The blood terror through which the Soviet power was established in Azerbaijan overturned the fate of many people, dramatically ceased the European orientation of the country for a long period, and predefined the next 70 years of its development.*

Key words: *Azerbaijan Democratic Republic; modernization; education; European alumni.*

Въведение

Краят на Първата световна война преначертава не само европейската политическа карта. На 28.05.1918 в сложна международна и вътрешнополити-

¹ Статията е част от изследване, извършено в рамките на проект „Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries – KEAC-BSR”. Проектът е подкрепен от European Union's Horizon 2020 research and innovation programme с договор No 734645.

ческа обстановка², е създадена Азербайджанската демократична република³. Тя остава в историята на Близкия и Средния Изток като първата светска държава с парламентарни институции, поставила началото на значими модернизационни процеси в азербайджанското общество⁴. За краткия период на съществуването си⁵ Парламентът на новосъздадената република гласува множество важни решения⁶. Част от тях са свързани с идеята, че на младата държава са необходими високообразовани кадри за стопанския и културния ѝ живот. Усилията се насочват в две посоки: към ликвидиране на неграмотността в селата и към модернизиране на образователната система на всички нива – от детските градини – до висшите педагогически курсове⁷. Сред най-важните стъпки към изграждане на модерен национален елит са законопроектът за откриване на университет в Азербайджан и решението да бъдат изпратени с държавни стипендии в чуждестранни университети 100 азербайджански младежи.

Двете решения са гласувани на едно и също заседание на Парламента и дебатите, свързани с тях, са запазени в парламентарните протоколи и в рубриката на правителствения вестник „Азербайджан“ – „В Парламента“. Дълго време архивите, свързани с историята на тази република, са недостъпни за

² За създаването ѝ виж по-подробно Векилов 1998.

³ За означаване на тази първа република в различни съвременни публикации се използва терминът Азербайджанска демократична република (АДР). В официалните документи, пресата и международните договори от този период използваното название е Азербайджанска република (Назарли 2008:18, 19).

⁴ Като например предоставяне на равни права на всички граждани на републиката, независимо от тяхната националност, пол, политическа и религиозна принадлежност. (Вж. Агамалиева 1998: 4). Така Азербайджан става първата мюсюлманска държава, в която жените получават равни изборителни права с мъжете.

⁵ Първата Азербайджанска република просъществува само 23 месеца, след което страната е окупирана от Червената армия и е установена съветска власт.

⁶ За дейността, законите и постановленията на парламента и Правителството вж. Бахманли, В. (ед.) 2011.

⁷ Заедно с това се вземат спешни мерки за възстановяване на училищната мрежа, отделят се средства за ремонт на стари и изграждане на нови училища, както и за увеличаване на материалните стимули за преподавателите. Вж. (Назарли 1991:127). Към началото на 1919 година в Азербайджан има 23 правителствени средни учебни заведения и 15 висши начални училища. Същата година са внесени законпроекти за откриване на още едно реално училище, три учителски семинарии и две висши начални училища, през лятото на 1919 г. се организират краткосрочни педагогически курсове за подготовка на 50 учители за националните начални и средни училища. Към някои от женските гимназии функционират детски градини по системата на Фребел и се провеждат краткосрочни курсове за преподаватели по тази система. (Бахманли, В. (ед.) 2011: 224-228).

изследователи, събитията от този период са тенденциозно променяни⁸, игнорирани или премълчавани от казионните историци (Вж. Назарли 2008:6). През последните десетилетия се появяват нови изследвания и архивни данни, които хвърлят повече светлина върху фактите, свързани с началото на университетското образование в Азербайджан и със съдбата на младежите, избрани да са част от бъдещия високообразован елит на страната.

Целта на настоящата статия е въз основа на данни от тези публикации, на документите от фототипното издание на Адресъ-Календаръ Азербайджанской Республики на 1920-й г.,⁹ както и на материали от държавния архив на Азербайджан, да представи част от фактите, свързани със съдбата на тези възпитаници на европейски университети, направили избора да се върнат във вече съветски Азербайджан след завършване на образованието си.

Стипендиантите на първата Азербайджанска република в Европа

Решението със средства от държавата да бъдат изпратени на обучение в чужбина 100 азербайджански студенти е един от забележителните актове, гласувани от Парламента на първата Азербайджанска република. С постановление № 63 от 01.1919 на Азербайджанския парламент се отпускат 7 мил. рубли, като за всеки, заминаващ за Европа, се определят по 400 франка месечно и 1000 франка за пътни разходи, а за заминаващите в Русия – по 3000 рубли ежемесечно и 3000 рубли за пътни. Студентите, ползващи правителствена стипендия, след завършване на обучението са длъжни четири години да служат там, където посочи правителството¹⁰. Данните за реалния брой на из-

⁸ М. Смит отбелязва: “Азербайджанскому народу, короче говоря, было отказано в праве на собственую историю [...] Советские историки переписали официальную историю Азербайджана в фактически антиазербайджанском и антимуслиманском духе, ритуально очерняя и демонизируя партию “Мусават”[...] К началу 80-х годов фальсификация официальной истории Азербайджана была успешно завершена. http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_004.htm А. Назарли отбелязва: Со дня оккупации Азербайджана в апреле 1920 г. началось не только расхищение его природных богатств, но и фальсификация всей истории азербайджанского народа.[....] Во всех исследованиях превалировал классовый, а не объективный исторический подход.(Назарли 2014:7). По този повод Р.Абуталибов пише: „В истории Азербайджана, как и других стран на постсоветском пространстве, есть страницы, которые еще два десятилетия назад публичному "прочтению" не подлежали. Официальная идеология в СССР налагала жесткое табу на какое бы то ни было их обсуждение и даже простое упоминание“. (Абуталибов 2007:36)

⁹ В който са публикувани оригиналите на всички документи, свързани с дейността на правителствените учреждения – Парламент, Правителство и отделните министерства за 1920 г. Вж. Бахманли, В. (ед.) 2011.

¹⁰ В: Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920 гг.). Законодательные акты (Сборник документов), 1998, с. 97.

пратените в Европа студенти са противоречиви, различия има и в информацията в кои държави отиват, кои университети и специалности са завършили. Така например в списъка с командировани студенти за завършване на висше образование в чужбина въз основа на решението на Парламента от 01.09.1919 фигурират общо 90 имена, от които за 87 е отбелязано, че са на държавна и 3-ма на собствена издръжка¹¹. По държави са разпределени така: Англия – 11, Италия – 23, Франция – 47, Турция – 9. Поради напрегната ситуация и военните действия, в Русия не заминават студенти. В друг списък в същия фонд на държавния архив¹² броят им е 83, разпределени в следните градове и държави: Франция: Париж – 28, Нанси – 1, Лион – 1; Италия – 3; Германия: Берлин – 27, Лайпциг – 3, Фрайберг – 7, Щутгарт – 4, Дармщадт – 2, Карсруе – 1, Хайделберг – 2; Турция – Истанбул – 4¹³. В броя си от 31 юли 1919 година в-к „Азербайджан“, официалният орган на демократичната република, съобщава, че 51 студенти ще бъдат изпратени в Швейцария, 13 във Франция, 4 в Турция, 1 в Италия, 17 в Русия, 3 във Великобритания и 2 в Германия. Специално назначеният комисар Бахрам Ахундов, изпратен през 1922 в Европа, за да оцени финансовото положение на студентите, установява, че 28 студенти учат във Франция, 49 в Германия и 3 в Италия. М. Джафаров пише, че в протоколите от разпити на възпитаници на немските университети, арестувани като немски „шпиони“ по време на сталинските репресии, на които е задаван въпрос „В кои страни и колко студенти, изпратени от мусаватисткото правителство, са се обучавали?“, те посочват следните данни: Турция – 10, Италия – 20, Франция – 20 и Германия – 50 (Джафаров 1998: 27). Адалет Тахирзаде¹⁴ отбелязва, че 89 републикански студенти учат в Европа и Турция, а 2 в Русия. По данни на Теюб Курбан броят на избраните студенти е общо 100, като от тях 8 са определени за обучение в Турция, 6 в Русия¹⁵, 50 в Германия, 1 в Англия, 1 в Киев, 1 в Харков, 1 в Одеса, 26 във Франция и 5 в Италия, като срещу едно от имената не е уточнена държавата. В запазено писмо, подписано от зам.-директора на канцеларията на Министъра на народната просвета, до предсе-

¹¹ Съхраняван в Държавния архив на Азербайджан, Ф.51, оп.3, N:40, л.9,10.

¹² Пак там, Ф.51, оп.3, N:40, л.70,71,72,73.

¹³ Вторият е правен по-късно, когато в Азербайджан е установена съветска власт и новото правителство иска списък на изпратените студенти по държави.

¹⁴ Адалет Тахирзаде и Огузтогрул Тахирли са автори на най-обширното към момента изследване, свързано със съдбата на студентите, изпратени от първата азербайджанска демократична република да се обучават в чужбина. Книгата им *Azərbaycan Cümhuriyyəti tələbələri*, излиза през 2016 година в обем от 1222 стр. на азербайджански език, поради което нямах възможност да я използвам като библиографски източник. Данните, при които се позовавам на този автор, са получени в личен разговор и кореспонденция с него.

¹⁵ <https://www.ourbaku.com/index.php>.

дателя на Азербайджанската мирна делегация в Париж от 29.02.1920 г.¹⁶ е посочено, че броят на студентите, командировани в Западна Европа, е 77, от които един не е заминал¹⁷. За обучение в чужбина заявления подават 280 кандидати, като се предвижда да се обучават в следните специалности: естествознание – 8, медицина – 8, минно дело – 7, механика – 11, химия – 3, електротехника – 8, строителство – 4, селско стопанско – 10, съобщителна техника – 6, корабостроене – 4, авиация – 2, агрономство – 4, икономика – 5, история и филология – 5, философия – 7, юридически науки – 6, политология – 3 (Назарли 2008:178). Подборът е строг, съществува предложение да бъдат изпратени на държавна издръжка само младежи от по-бедни семейства, но след дебати се решава да бъдат подкрепени и такива от по-заможни, като основен критерий са техните качества (Джафаров 1998:26).

Студентите отпътуват за Европа на 14.01.1920, изпратени тържествено от членове на Парламента и въодушевено приветствани по гарите, през които минава влакът им. Настроението е изключително приповдигнато, за тях е предназначен специален вагон от Тифлис (дн. Тбилиси) до Батуми, в Истанбул са посрещнати топло на прием в посолството на Азербайджан¹⁸. След пристигането си в Рим студентите изпращат писмо до Министъра на Народното просвещение¹⁹, подписано от трима техни представители²⁰, в което го информират, че френската и английската група вече са отпътували за Париж, а в Италия остават 6 души. Останалите студенти от италианската група и няколко от френската (общо 15 души) остават в Рим, за да получат разрешение да заминат за Германия. Двама от студентите в Италия се готвят да постъпят в Римската художествена академия, трима в селскостопански институт и един – в Римския политехнически институт. Впечатление прави фактът, че в първоначалния списък с държавите²¹, в които би трябвало да заминат избраните младежи, Германия не е фигурира. Данните обаче сочат, че именно там избират да получат образованието си почти половината от стипендиантите на Демократичната република. Изборът не е случаен, макар и от страната на побе-

¹⁶ Държавен архив на Азербайджан Ф.51, оп.3, N:40, л.20.

¹⁷ Писмото е по повод изпращане на средства за стипендии на командированите студенти и завършва с молба за сведения дали студентите са пристигнали и дали са постъпили в учебните заведения.

¹⁸ Виж повече в: Беседи с Рамизом Абуталыбовым: Первые азербайджанские студенты в Европе и Джейхун бек Гаджибейли <http://www.1news.az/news/besedy-s-ramizom-abutalybovym-pervye-azerbaydzhanskije-studenty-v-evrope-i-dzheyhun-bek-gadzhibeyli>

¹⁹ Съхранявано в Държавния архив на Азербайджан, Ф.51, оп.3, N:40, л.31,32,33.

²⁰ Студентите избират петима свои представители, начело с Теймур Асланов, които трябва да съдействат на комисията по организацията и изпращането им. (Джафаров 1998:26).

²¹ Държавен архив на Азербайджан, Ф.51, оп.3, N:40, л.9,10.

дените след току-що приключилата световна война, Германия не е загубила нищо от престижа на висшето си образование. Студентите избират да се обучават в едни от най-добрите европейски университети и този избор предопределя драматичната участ на част от тях по време на сталинските репресии в съветски Азербайджан. Трудностите, с които се сблъскват в следвоенна Европа, не са малко. Запазените писма и свидетелства от това време разкриват тежката борба за оцеляване, която се налага да водят, за да завършат образованието си. Определените стипендии са чувствително под екзистенц минимума в европейските държави²² и трудно могат да покрият таксите за обучение, квартира и всекидневни разходи. През първите шест месеца тези средства са получавани редовно, но след това ситуацията се променя рязко. Азербайджан е окупиран от Червената Армия²³, републиканското правителство е свалено и страната става част от съветската система. С промяната на политическата власт е прекратено и изпращането на стипендии от специалния фонд, създаден от Парламента на демократичната република. Съюзът на студентите от Азербайджан, обучаващи се в Германия, изпраща свой упълномощен делегат²⁴ в Баку със задача да преговаря с новите управляващи да продължат материалната подкрепа на командированите в Западна Европа студенти. Възобновяването на стипендиите става възможно за част от тях при изпълнение на редица условия, сред които е приемане на съветско гражданство. Болшевишкото управление започва да дели студентите на „благонадеждни“ и „неблагонадеждни“ и спира стипендиите на „неблагонадеждните“. В писмо до Джейхун Гаджибейли²⁵, публикувано от Рамиз Абуталибов (Абуталыбов 2006:72), Теймур Асланов, студент в Пруския висш текстилен институт в Котбус, пише: *„Несъмнено вие сте в курса на сегашните студентски дела. Добавям като новост изключването ми от числото на стипендиантите. На заседание на специализираната комисия в Баку от страна на един от членовете е имало намек за това, че стоя близко до реакционните кръгове...“* Подобно писмо изпраща и Абдул Гусейн Дадашев, също студент в Германия, който пише: *„Правителството изключи от списъка няколко студенти, сред които съм и аз. Причина за това са тукашните другари, чиито мнения не съвпадат с моите възгледи.“* (Абуталыбов 2006:73). Животът на „благонадеждните“ не е много по-лесен. Определената им стипендия от 30 долара е крайно недостатъчна и за да оцеляват, са принудени да работят, понякога до пълно изтоще-

²² Вж. Докладна записка до Министъра на народната просвета от 27.02.1920 година, Рим, подписана от представители на студентския съвет на командированите студенти. Държавен архив на Азербайджан, Ф. 51, оп. 3, N:40, л. 31, 32А.

²³ По-подробно виж А. Назарли 2014.

²⁴ Ашраф Алиев, студент в минногеоложкия институт във Фрайбург (Вж. Джафарли 2003:47).

²⁵ Един от създателите на Азербайджанската демократична република, член на Азербайджанската делегация за участие в Парижката мирна конференция.

ние²⁶. Ашраф Алиев в автобиографията си отбелязва, че по време на ваканциите работи (почти 18 месеца) в мини и заводи в Саксония, в Хановер, Рейн и Елзас (Джафаров 1998:27). Но трудностите на студентското ежедневие са несравними с това, което очаква след завършване на образованието им тези, които решават да се завърнат. По данни на Адалет Тахирзаде 56 от изпратените студенти избират да се върнат в родината си, която обаче вече не е същата. Те се завръщат в страна, където „няма елементарни демократични устои, където всяка година протичат процеси по разобличаване на „враговете на народа, селяните насилва са вкарвани в колхозите, а гражданите са „хранени“ с комунистически лозунги“ (Джафаров 1998:26).

Адаптацията в новата обстановка не е лесна, но независимо от това европейските стипендианти на Демократичната република успяват да се наложат сред водещите специалисти в различни области на стопанския и научния живот. За постиженията си някои са удостоени с правителствени награди и даже с най-високото тогавашно отличие – орден Ленин (Джафаров 1998:26).

Сред тях са личности със забележителна лична и професионална съдба. Те синтезират в себе участта на цяла една генерация, подготвяна да бъде елита на азербайджанското демократично общество и избрала да се завърне и да работи в условията на съветската власт в най-жестоките години от утвърждаването ѝ.

Днес една от централните улици в Баку носи името на Ахмед Раджабли, европейски стипендиант на Демократичната република. Владеещ отлично немски, руски, испански, гръцки, италиански и персийски език, той завършва Висшия кралски експериментален аграрен институт в Перуджа, Италия и се завръща в съветски Азербайджан, за да се утвърди като един от най-добрите агрономи и селекционери генетици. Работи като директор на селскостопански техникум, по-късно завежда Катедрата по южнотехнически култури на Азербайджанския селскостопански институт. За изключителни заслуги в научно-приложната му дейност през 1935 е избран за професор, за член на Академията за земеделски науки на СССР и на Отделението за субтропични растения. Ахмед Раджабли създава, въвежда и култивира повече от 40 нови сорта тютю-

²⁶ За това свидетелства напр. писмото на Аждар бек Ахундов, студент в Париж, който пише до Джейхун Гаджибейли (азербайджански публицист, редактор и преводач, представител на азербайджанската емиграция във Франция): „*Придя в 8 часов домой, начинается работа, уборка квартиры из 14 комнат, пока уберу, ей-богу, ноги дрожат от усталости и слабости, кроме того, приходится помогать на кухне... и так до 10 часов вечера.*“ В: Беседы с Рамизом Абуталыбовым: Первые азербайджанские студенты в Европе и Джейхун бек Гаджибейли. <http://www.1news.az/news/besedy-s-ramizom-abutalybovym-pervye-azerbaydzhanskie-studenty-v-evrope-i-dzheyhun-bek-gadzhibeyli>

тун, соя, ориз, пшеница, праскови, кайсии и др. Автор на над 100 научни публикации и 24 монографии, той открива и пръв описва редица неизвестни за науката уникални домашно селектирани сортове плодови и зърнени култури.²⁷ Всичко това не го спасява от „феномена 1937“, както Елдар Исмаилов нарича една от най-страшните страници от съветската история (Исмаилов 2015:5). В сталинските списъци на репресираните е включен част от елита на тогавашното азербайджанско общество²⁸ – ръководители на промишлени, строителни, транспортни предприятия, представители на научната и на техническата интелигенция, дейци на културата, както и партийни, профсъюзни и комсомолски лидери и редови граждани, разпределени в две категории – първата предвижда разстрел, втората – заточение (Исмаилов 2015:205). На 15 август 1937 г. Ахмед Раджабли е арестуван за първи път по решение на НКВД от 30 юли 1937 г. заради активното си сътрудничество с известния учен-селекционер академик Н. И. Вавилов²⁹ и връзки с чуждестранни учени. Следствието продължава две години, през които съпругата му и брат ѝ се опитват да докажат невинността му. В спомените си тя разказва за тези страшни дни: *„Хората се нареждаха на опашка още през нощта, правеха списъци. А милицията ни гонеше от там, поливаше ни с маркучи. След това осветяваха тълпата с прожектори и ние се страхувахме, че ще ни арестуват, затова не стояха всички, а само тези, които пазеха ред. Много от страх да не бъдат арестувани се бояха лично да носят пратки...“*³⁰

И на първото, и на второто заседание „Тройката“³¹ не намира доказателства за вината му и го осъжда „за революционна дейност“ на 8 години заточение в трудово-исправителен лагер в Магадан, Сибир. Там Раджабли не спира научната си работа, създава опитно стопанство, в което отглежда и селектира нови сортове студоустойчиви култури. В лагера върху цигарена хартия пише и недовършения си роман „Бабек“, който изпраща на части вкъщи по освободените лагерници³². След реабилитацията му през 1945 година се завръща в Баку и продължава любимата си работа в Азербайджанския научноиз-

²⁷ Азербайджанская советская энциклопедия в 10 т., Баку, 1984. т. 8. с. 141.

²⁸ Това се отнася за целия Съветски съюз.

²⁹ Руски ботаник, един от най-известните генетици от началото на 20 век, създател на института по генетика към АН на СССР, арестуван през 1940 година и починал в затвора на 26.01.1943, погребан в масов гроб.

³⁰ https://www.baku.ru/enc-show.php?id=129650&cmm_id=276

³¹ Органы административной (внесудебной) репрессии при республиканских, краевых и областных управлениях НКВД СССР, созданные в целях проведения операции по репрессированию «антисоветских элементов» и действовавшие в СССР с августа 1937 по ноябрь 1938 года. Состояли из трёх человек — начальника, секретаря и прокурора, чем и обусловлено их название. <https://ru.wikipedia.org>

³² https://azertag.az/ru/xeber/PROVEDENA_PREZENTACIYA_KNIGI_ANTOLOGIYA_POEZII_YUZHNOGO_AZERBAIDZHANA-646364

следователски институт за многогодишни растения, след което става директор на отдела. Изпитанията му не приключват дотук. На 21 март 1950 трима сътрудници на КГБ го арестуват отново, като този път е изпратен на доживотно заточение в Джамбул, Казахстан. То приключва след смъртта на Сталин, у дома се завръща през 1954 и е напълно реабилитиран.

Сред репресираните, чиято участ е още по-жестока, е получилият блестящо образование в Парижкия институт за политически науки поет и публицист Юсифзаде Али Юсиф. Арестуван през 1937, той още същата година е разстрелян в Ташкент³³. Не е отминат от суровата присъда „враг на народа“ и Фарман Нариманбеков, представител на старинен дворянски карабахски род, син на губернатора на Баку по време на Азербайджанската република³⁴. Владеещ шест езика, Нариманбеков също е изпратен в Европа като стипендиант на Демократичната република, завършва специалност енергетика в Париж и се жени за французояка. През 1929 година се завръща в Азербайджанската съветска република и работи на един от най-големите обекти по това време – Мингечаурската хидроелектрическа централа. Арестуван е през новогодишната нощ на страшната 1937 и изпратен в Сибир, откъдето се завръща едва след смъртта на Сталин³⁵. Не е подмината от репресиите и френската му съпруга – Ирма. През 1941 година тя е заточена в Узбекистан и ѝ разрешават да се върне у дома едва двадесет години по-късно, през 1961.

Особено драматична е съдбата на завършилите образованието си в Германия. Много от тях са обвинени в шпионаж в полза на Германия, инакомислие и в участие в националистическа организация³⁶, целяща да свалят съветската власт и да върне независимостта на Азербайджан. В Меморандум от 20.06.1934 год. на ГПУ³⁷ се отбелязва: „Интерес представлява групата на германофилстващи елементи от азербайджанските тюрки, имащи връзка с Германия и тясно обвързана с редица чужди специалисти немци в предприятията“ (Джафаров 2003:51). В друг Меморандум на НКВД от декември 1935 г. в глава 7. „Лица, получили образование в Германия“ е отбелязан по отрасли броят на немските възпитаници, завърнали се след обучението си: „На отчет

³³ <https://www.ourbaku.com/index.php>

³⁴ Пак там.

³⁵ <https://azerhistory.com/?p=11805>

³⁶ М. Джафарли пише: *Изучение протоколов допроса выпускников германских вузов показывает, что помимо обвинений в шпионаже были и такие, кто обвинялся в: участии в националистической повстанческой организации; членстве в Азербайджанской Национальной партии (АНП); 3. членстве в Азербайджанском Национальном Центре (АНЦ).* Джафарли 2003.

³⁷ Государственное политическое управление (Държавно политическо управление), което се появява през 1922 на мястото на ЧК (Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при СНК РСФСР) и в следствие става част от НКВД (Народен комисариат на вътрешните работи).

при нас и разработвани са 29 човека от тюркската интелигенция, изпратени да учат в Германия от мусаватското правителство. Основната част от тези кадри са на ръководни длъжности в нашата промишленост. Така в нефтената промишленост работят 6 души, в учебни заведения – 5, в Наркомзем³⁸ – 2, в Наркомздраве – 3, в Аздортранс³⁹ – 3 и в други организации – 9. От тази категория специалисти са идентифицирани елементи, свързани с германски граждани“ (Виж. Джафаров 2003:51). М. Джафаров⁴⁰ успява да издири имената на тези, за които има информация в архивите на МНБ АР.⁴¹ Сред тях е Ашраф Алиев, завършил минния институт във Фрайбург, един от „неблагонадеждните“ за съветската власт студенти, които не получават стипендия и са принудени да работят тежък физически труд, за да довършат образованието си. Връща се като дипломиран инженер, работи в различни отрасли на нефтената промишленост, стига до поста директор, като за приноса си през 1932 е награден с най-високото правителствено отличие – орден Ленин. Арестуван е през 1936 година по обвинения в шпионаж и участие в антисъветски заговор. Името му фигурира в първа категория на сталинските списъци⁴², което означава разстрел. Годишната на смъртта му е неизвестна. Много сходна с неговата е съдбата на Теймур Асланов, учил във Франция и Германия, завършил Пруския висш текстилен институт в Котбус. След завръщането си през 1925 година в Азербайджан работи в различни текстилни предприятия и достига до поста директор на текстилен комбинат. През 1937 е обвинен в шпионаж и участие в антисъветска националистическа организация и изпратен в Сибир (годишната на смъртта му е неизвестна). Със същите обвинения са пратени в лагер Гусейнзаде Бахрам Исмаил, завършил Техническият институт в Дармщадт, женен за немска гражданка, осъден през 1941 на 15 г., Муганли Асилдар Аббас-ал, завършил Лайпцигския юридически факултет, арестуван от органите на ГПУ през 1933 и 1935 г. и изпратен на заточение, Гусейн Муса оглу, декан на Мелиоративния факултет в Азербайджанския селскостопански институт, арестуван на 11.01.1938 и осъден на 5 г. затвор, Султанов Искендербек Рустамбек, арестуван от органите на НКВД през 1935 г., както и други випускници на учебни заведения в Германия, за които липсва информация за понататъшната им съдба. В следствените дела на изпратените от Азербайджанската демократична република да учат в Европа студенти като престъпление и присъда звучи бележката „изпратен от мусаватисткото правителство да учи в Германия“ (Джафаров 2003:51). Малцина избягват трагичната съдба на „врагове на народа“, от завърналите се в съветски Азербайджан 56 републикански

³⁸ Министерството на земеделието и храните, известно преди 1946 като Народен комисариат по земеделие.

³⁹ Управление на пътищата и автомобилния транспорт.

⁴⁰ Виж. Джафаров М. 1998: 26-28.

⁴¹ Министерство национальной безопасности Азербайджана.

⁴² <http://stalin.memo.ru/regions/regi2.htm>

студенти, 40 стават жертви на репресиите⁴³. От дистанцията на времето поражда отдадеността им, независимо от преживените страдания, към работата и професионалните им отговорности. Повечето от оцелелите след репресиите и след завръщането си от лагерите продължават да допринасят за развитието на икономиката на страната. Личните им истории са свидетелство за професионализъм и достойнство. Сред тях е тази на Гусейнзаде Бахрам Исмаил оглу⁴⁴, завършил като инженер електротехник Дармщадския технически университет, завърнал се в съветски Азербайджан, където работи по специалността си до 1942, когато е арестуван и осъден на разстрел. Присъдата е заменена с десет години лишаване от свобода, след излежаването ѝ се завръща в Баку, където работи до края на живота си (1966) като главен енергетик на Совнархоза на АзССР⁴⁵. Реабилитиран е едва през 1998 година. Завършилият минно инженерство във Фрайбург Джафар Кязимов⁴⁶ след завръщането си от Германия заема отговорни постове във Висшия съвет за народно стопанство⁴⁷, преподава минералогия и кристалография, става вицепрезидент на Азербайджанския филиал на Академията на науките на СССР. Арестуван през 1938 година и осъден на 12 години, като лагерник в Коми Джафар Кязимов става първият откривател на най-големите уранови находища край Баренцово море в Съветския съюз. Списъкът може да бъде продължен, макар че сведенията за съдбата на немалка част от избранниците на първата Азербайджанска република са повече от оскъдни. Единствените данни за някои от тях са, че успяват по различни пътища да напуснат страната преди масовите репресии, приемайки нелеката съдба на емигранта или, след завършване на образованието си, не се завръщат изобщо (Джафарли 1998:27).

Заклучение

В историографията от съветския период се налага тезата⁴⁸, че установената в Азербайджан съветска власт изиграва основна роля за модернизацията и по-нататъшното развитие на страната. Последните три десетилетия, през които се публикуват множество нови проучвания, спомени, копия на документи и данни от засекретени преди това архиви, показват една различна история. Решенията, свързани с развитието на средното и висшето образование в Азербайджан, гласувани от Парламента на демократичната република, раз-

⁴³ Данните за броя на завърналите се и на засегнатите от сталинските репресии през 1937 са от кореспонденцията ми с Адалет Тахирзаде.

⁴⁴ <https://www.ourbaku.com/index.php>

⁴⁵ Национален съвет по икономика на Азербайджанската съветска социалистическа република.

⁴⁶ <https://www.ourbaku.com/index.php>

⁴⁷ ВНСХ орган на управлението на народното стопанство на СССР, действащ през 1923-1932 и 1963-1965 год.

⁴⁸ Поддържана и от някои съвременни историци.

криват ясно визията на тогавашните лидери за бързи промени и модернизация на обществото, възможни основно по пътя на образованието. Тази модернизация първите азербайджански политици свързват с Европа, където изпращат да се образова бъдещият ѝ елит. Кървавият терор, чрез който е установена съветската власт в Азербайджан⁴⁹, преобръща съдбата на много хора, прекъсва драматично европейската ориентация на страната за дълго и предопределя следващите 70 години от развитието ѝ.

Библиография:

Абуталыбов, Р., 2006. *Годы и встречи в Париже*. М. [Abutalybov, R. *Gody i vstrechi v Parizhe*. М. 2006]. http://anl.az/el_ru/kniqi/2016/2-772521.pdf. Accessed 14 March 2020.

Абуталыбов, Р., 2007. Свои среди чужих, чужие среди своих. *История* №1 (25), 36–39. (Abutalybov, R. *Svoi sredi chuzhikh, chuzhie sredi svoih*. *Istoriya*, vol. 25, 2007, pp. 36–39] <http://irs-az.com/new/pdf/090622163223.pdf>, Accessed 14 March 2020.

Агамалиева, Н. (Отг. ред.) 1998. *Азербайджанская Демократическая Республика (1918–1920)*, Баку. (Agamaliyeva, N. (Ed.) *Azerbaydzhanskaya Demokraticeskaya Respublika (1918–1920)*. Elm, 1998).

Алимирзоев Х.О., 1969 *Азербайджанский государственный университет за 50 лет*. Исторический очерк, Баку. (Alimirzoev, Khalil. *Azerbaydzhanskiy gosudarstvennyy universitet za 50 let. Istoricheskiy ocherk*, Azerbaydzhanskoe gos. izd-vo, 1969).

Бахманли, В. 2011. *Адрес-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й г.* Фототипно издание. Баку 2011. (Bahmanli, Vakif. (ed.) 2011. *Adres-Kalendar Azerbaydzhanskoy Respubliki na 1920-y g. Fototipno izdanie* Baku). <http://anl.az/new/upload/File/berpa/berpa-7-file.pdf>. Accessed 6 September 2018.

Векилов, Р.А., 1998. *История возникновения Азербайджанской республики*, Издательство "ЭЛМ" Баку. [Vekilov, R.A. *Istoriya vznikhnoveniya Azerbaydzhanskoy respubliki*. Elm 1998).

Джафарли, М., 2003. *Политический террор и судьбы азербайджанских немцев*, Баку. (Dzhafarli, M. *Politicheskiy terror i sudjby azerbaydzhanskih nemcev*, Izdatelstvo Vətən, 2003).

Джафаров, М., 1998. Возвращение на Родину // «Зеркало» № 20, 26–28 (Dzhafarov, M. "Vozvrashchenie na Rodinu." *Zerkalo*, no. 20, May 23, 1998, pp. 26–28).

Исмаилов, Е., 2015. *История "большого террора" в Азербайджане*. Политическая энциклопедия, М. (Ismailov, E. *Istoriya "boljshogo terrora" v Azerbaydzhane*. *Politicheskaya enciklopedia*, 2015).

Маковельский, А. 1930. *Азербайджанский государственный университет имени Ленина*. Первое десятилетие 1919–1929. Баку. (Makovelski, A. *Azerbaydzhanskiy gosudarstvennyy universitet imeni Lenina: Pervoe desyatiletie, 1919–1929*. Izd. Azerbaydzhanskogo gos. un-ta, 1930).

Микеладзе, Г. 2009. Женщины Азербайджана: И дольше века длится жизнь. *Культура*. (Mikeladze, G. *Zhenshtiny Azerbaydzhana: "I doljshe veka dlitsia zhiznj*.

⁴⁹ Повече за това вж. Назарли 2014. <https://ebooks.azlibnet.az/book/250518new93.pdf>

Kuljtura, 2009). <http://www.1news.az/news/zhenschiny-azerbaydzhana-i-dol-she-veka-dlitsya-zhizn>. Accessed 14 March 2020.

Микеладзе, Г. 2010. Беседы с Рамизом Абуталыбовым: Первые азербайджанские студенты в Европе и Джейхун бек Гаджибейли. *Kultura*. (Mikeladze, G. Besedy s Ramizom Abutalybovym: Pervye azerbaydzhanskіe studenty v Evrope i Dzheykhun bek Gadzhibeyli". *Kuljtura*, 2010).

<https://1news.az/mobile/news/besedy-s-ramizom-abutalybovym-pervye-azerbaydzhanskіe-studenty-v-evrope-i-dzheyhun-bek-gadzhibeyli>. Accessed 14 March 2020.

Назарли А., 1991. Деятельность правительства АДР в области среднего образования. Институт истории АН Азербайджанской Республики. Труды научной конференции, посвященной дню восстановления Азербайджанской государственности. Баку, 1991, с. 127. (Nazarli, A.. Deyatel'nost' pravitel'stva ADR v oblasti srednego obrazovaniya. Institut istorii AN Azerbaydzhanskoy Respubliki." *Trudy nauchnoy konferencii, posviashchennoy dnyu vosstanovleniya Azerbaydzhanskoy gosudarstvennosti*. Nurlan, 1991, pp. 120-131).

Назарли А., 2008. Народное образование в Азербайджанской республике (1918-1920г.) Баку, Нурлан. (Nazarli, A. *Narodnoe obrazovanie v Azerbaydzhanskoy respublike (1918–1920g.)*, Nurlan, 2008).

Назарли, А., 2014. XI Красная Армия в Северном Азербайджане: оккупация, расправы, бесчинства. Баку. (Nazarli, A. *XI Krasnaya Armiya v Severnom Azerbaydzhane: okkupaciya, raspravy, beschinstva*. Elm və Təhsil, 2014).

<https://ebooks.azlibnet.az/book/250518new93.pdf>. Accessed 14 March 2020.

Смит, М., 2001. Память об утратах и азербайджанское общество. (Smith, M. Pamyat' ob utratah i azerbaydzhanskoe obshtestvo". *Azerbaydzhane and Russia: societies and states* 2001). http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_004.htm, Accessed 14 March 2020.

Ədalət T., Oğuztoğrul T., 2016. Azərbaycan Cümhuriyyəti tələbələri, "TEAS Press", Baku, 1222 p.

Nash Baku. Istoriya Baku I Bakincev. "Yusifzade Ali Yusif Mirza Jamal oglu - poet, publicist, repressed". 2011. Nash Baku.. Accessed 18 September 2018.

Nash Baku. Istoriya Baku I Bakincev. я "Gusejnzade Bahram Ismail oglu – inzhener-elektrotehnik, repressirovan". 2011. Accessed 14 March 2020.

Nash Baku. Istoriya Baku I Bakincev. "Kiazimov Dzhamal Aleskerovich - gorniy inzhener, repressirovan 1897 – 1968". 2011.

<https://www.ourbaku.com/index.php/>, Accessed 14 March 2020.

Nash Baku. Istoriya Baku I Bakincev. "Narimanbekov Farman Amirbek ogly – inzhener-energetik i ego zhena Irma, repressirovany". 2011, Nash Baku.

<https://www.ourbaku.com/index.php/>, Accessed 14 March 2020.